

УДК 378.31

ШЛЯХИ ВДОСКОНАЛЕННЯ ФІНАНСОВОГО МЕХАНІЗМУ СИСТЕМИ ВИЩОЇ ОСВІТИ УКРАЇНИ

Бошота Н.В., Величко М.М.

Мукачівський державний університет

У статті розглянуто основні аспекти фінансово-економічного механізму функціонування закладів вищої освіти та запропоновано впровадження дієвих заходів щодо його удосконалення.

Ключові слова: механізм, фінансові ресурси, вищі навчальні заклади, Державний бюджет, місцеві бюджети, позабюджетні ресурси, кошторисне фінансування, цільове фінансування, фінансова автономія, диверсифікація джерел фінансування, конкурентоспроможність.

Постановка проблеми. Сучасна система освіти в Україні перебуває в процесі трансформування, необхідність якого зумовлена як загальносвітовими чинниками (становлення інформаційного суспільства, зростання ролі знань, нові вимоги виробництва до інноваційних досягнень), так і реформаційними перетвореннями в українському суспільстві та державі. Провідна роль держави полягає не тільки у забезпеченні надходження різноманітних фінансових ресурсів, а й у формуванні розгалуженої, гнучкої моделі фінансового забезпечення системи вищої освіти, яка має охоплювати цілий комплекс заходів стимулюючого характеру і, водночас, потребує економічного механізму більш досконалого управління галуззю.

Аналіз останніх джерел і публікацій. Вивченням проблем вдосконалення фінансового механізму державного управління системою вищої освіти в Україні праці займалися такі вчені: В. Бобров, В. Луговий, В. Сафонова, Л. Плахотнікова, О. Тимошенко, Н. Шумар, та інші.

Метою статті є оцінка фінансового механізму функціонування закладів вищої освіти та визначення комплексу заходів щодо його удосконалення.

Виклад основного матеріалу. Модернізація освітньої галузі України передбачає здійснення відповідних системних заходів в механізмі фінансової взаємодії держави і освітніх установ, що забезпечують становлення і розвиток економіки, заснованої на знаннях. У цьому випадку особливого значення набуває модернізація фінансового механізму системи вищої освіти (ВО) як сфери, безпосередньо забезпечують діяльність вищих навчальних закладів в частині надання освітніх, науково-дослідних, консультаційних та інших послуг. Основна мета даного процесу полягає в підвищенні конкурентоспроможності українських вузів, у впровадженні передової системи фінансової звітності, застосуванні в сфері вищої освіти сучасних методик фінансового менеджменту [3].

Однак у фінансовій політиці держави, нормативно-правових документах, в цільових програмах різного рівня міститься безліч протиріч, що породжують проблеми та інституційні бар'єри в розвитку освітніх установ ВО як суб'єктів економічної діяльності. Державні вищі навчальні заклади, з одного боку, є установи, які надають державну послугу і фінансуються з бюджету, а з іншого боку – організації, що здійснюють діяль-

ність з надання платних послуг. Дані обставини визначають актуальність концептуального вдосконалення взаємодії механізмів бюджетного і позабюджетного фінансування вітчизняних вузів. Застосування зарубіжного досвіду реформування фінансових відносин між державою і університетами вимагає його адаптації для українських умов господарювання.

Сутність і зміст фінансового механізму системи ВО проявляється в його функціях, до числа яких належать такі: регулююча, перерозподільна, акумуляційні, відтворювальна, стимулююча, що заміщає і контрольна. До недавнього часу суб'єкти державного сектору при бюджетному фінансуванні, до числа яких відносяться і вузи, не були орієнтовані на результативність та ефективність своїх витрат. Однак в даний час цей перелік буде не повним, якщо не додати функцію результативного фінансового менеджменту, ідея якого полягає в забезпеченні такої системи управління фінансами вузу, яка дозволяє досягти певних показників результативності.

Варіації орієнтованості фінансового менеджменту вищого навчального закладу може бути досить багато. З вищенаведених характеристик механізмів фінансування вузу (бюджетного, цільового і позабюджетного) очевидним є той факт, що за кожен з них вуз завжди несе відповідальність, а тому управління його фінансами в рамках кожного механізму фінансування теж характеризується відповідальністю та відповідальним фінансовим менеджментом. При цьому відповідальність не завжди означає результативність, і ми впевнені, що пріоритетом у розвитку фінансового менеджменту вищого навчального закладу повинна бути орієнтація на результат, або, іншими словами, результативний фінансовий менеджмент. Дана точка зору повністю узгоджується з концепцією бюджетування, орієнтованого на результат.

Доцільно виділити одне, на наш погляд, основне протиріччя в розвитку сучасного фінансового механізму системи ВО, а саме протиріччя між механізмами бюджетного і позабюджетного фінансування. Воно проявляється між необхідністю розвитку підприємницької діяльності вузу як господарюючого суб'єкта та одночасно жорсткою регламентацією з боку держави використання отриманих позабюджетних коштів, що обмежує можливості фінансового менеджменту установ ВО.

Фінансовий механізм системи ВО – найбільш динамічна частина фінансової політики вузу. Його зміни відбуваються в зв'язку з рішенням тактичних задач, необхідністю реагування на всі поточні особливості зовнішнього середовища. Для ефективного використання фінансів велике значення має планування і прогнозування, нормативне оформлення застосовуваних способів організації фінансових відносин (податків, витрат), контроль правильності застосування різних видів, форм і методів фінансових відносин.

Основним методом бюджетного забезпечення ДВНЗ є кошторисне фінансування, що за своїм змістом охоплює як кошти, що надаються з бюджетів, так і такі, що надходять за рахунок проведення господарської діяльності.

Аналіз господарської практики вітчизняних університетів показав, що за неповне десятиліття з початку реформ вони зуміли виробити стратегії адаптації до складної ситуації бюджетного недофінансування. Головним змістом таких стратегій став пошук варіантів диверсифікації джерел фінансування. Основними напрямками економічної діяльності ВНЗ були:

1) розширення прийому на програми вищої та післявузівської освіти на контрактній основі. Особливість становлення даних напрямків комерціалізації в Україні полягала в тому, що вони охопили практично всі спеціальності, всі групи споживачів освітніх послуг, а не тільки іноземних громадян, на відміну від європейських країн, і розвивалися дуже високими темпами;

2) швидкий розвиток нових напрямків надання освітніх послуг на платній основі, що виразилося як у відкритті платних підготовчих курсів для вступу до вузу, так і в створенні програм безперервної освіти дорослих як на очній, так і на дистанційній основі з використанням інформаційних технологій;

3) випереджаючий, в порівнянні з країнами Європи, розвиток контрактних форм реалізації НДДКР. Створення інноваційних інститутів в формі науково-технологічних парків та університетських науково-інноваційних комплексів;

4) активне проведення фінансових операцій з інвестування тимчасово вільних грошових коштів в банківські депозити;

5) розширення зв'язків університетів з регіональними та місцевими органами влади і управління, забезпечення їх суттєвої підтримки як в збереженні інфраструктури вузів, так і в реалізації інвестиційних і наукових проектів.

Таким чином, українські вищі навчальні заклади в найкоротші терміни впровадили в практику своєї господарської діяльності напрямки, методи і механізми, аналогічні тим, які в умовах наростаючого дефіциту бюджетного фінансування використовували в останні десятиліття провідні європейські університети. Особливостями українського досвіду стали прискорений характер ринкового реформування економіки вищої освіти, більш широке застосування принципу платності при наданні освітніх послуг.

В Україні у серпні 2014 року Президентом було підписано Закон «Про вищу освіту» № 1556-VII 01.07.2014 року, в якому вперше порушено та визначено питання автономії університетів. Згідно із законом, автономія вищого навчального

закладу визначається як самостійність, незалежність і відповідальність вищого навчального закладу у прийнятті рішень щодо розвитку академічних свобод, організації освітнього процесу, наукових досліджень, внутрішнього управління, економічної та іншої діяльності, самостійного добору і розстановки кадрів у межах, встановлених цим законом, у майбутньому дія цього закону призведе до змін у сфері вищої освіти в Україні шляхом розширення повноваження ДВНЗ. Відокремлення коштів за спеціальним фондом від коштів Державного бюджету, а також переведення їх з обслуговування Держказначейства до інших банківських установ збільшить ефективність господарської діяльності ДВНЗ, а також підвищить їх фінансову автономію. Запровадження часткової автономії ДВНЗ підвищить ефективність їх функціонування. Це надасть їм змогу не тільки самостійно залучати додаткові фінансові ресурси, але і витратити їх, виходячи із власних потреб, що може стати стимулом для їхнього розвитку і, навіть, виникнення конкуренції за право реалізовувати власні освітні послуги на ринку [5].

Розвиток комерційної діяльності вузів зажадало від них з метою підвищення конкурентоспроможності вирішувати завдання щодо забезпечення якості освітніх послуг, а також модернізації внутрішньоуніверситетської системи стратегічного, операційного та фінансового менеджменту. У той же час протиріччя фінансово-економічних завдань і правового статусу державних освітніх установ в даний час ускладнюють можливості пошуку додаткових позабюджетних коштів від підприємницької діяльності.

Нині в Україні поступово зростає роль власних джерел фінансування в забезпеченні функціонування ВО. Кошти спеціального фонду вузів є результатом його самостійної фінансово-господарської діяльності. Основними джерелами таких коштів є кошти за надання платних (договірних) послуг та спонсорські кошти. Однією із форм фінансування соціальних проектів і цільових програм вузів може бути фандрайзинг, що являє собою спеціально організований процес збирання коштів на реалізацію проектів неприбуткових організацій. Фінансування бюджетних установ на основі фандрайзингу здійснюється за допомогою таких інструментів:

– гранту – добродійного пожертвування (внеску), що надається донорською організацією для реалізації неприбуткового проекту або програми;

– безпроцентної поворотної фінансової допомоги (поворотного гранту), що надається неприбутковій організації для реалізації проектів, які припускають отримання доходів у результаті діяльності щодо проекту. Поворотна фінансова допомога припускає повне або часткове повернення наданого фінансування;

– оплати послуг на договірній основі з приводу проведення семінарів, досліджень для неприбуткової організації фандрайзинговими компаніями.

Глобалізація економіки, зростаючі потреби суспільства в освітніх послугах обумовлюють необхідність розробки концепції модернізації вітчизняного фінансового механізму системи

ВО. У найбільш концентрованому вигляді суть модернізації фінансового механізму системи ВО в сучасних економічних умовах зводиться до наступного:

- розширення автономії і відповідальності університетів у вирішенні питань бюджету, організаційної структури та кадрової політики. Це призводить до зростання конкурентоспроможності ВНЗ в дослідженнях та освіті, впровадження передової системи фінансової звітності, застосування в сфері вищої освіти сучасних методик стратегічного і функціонального менеджменту;

- впровадження в сфері вищої освіти передової системи фінансової звітності, сучасних методик фінансового менеджменту, орієнтованих на досягнення заданих результатів діяльності ВНЗ, що, безумовно, призводить до необхідності переходу від кошторисного принципу фінансування до бюджетування, орієнтованого на результат і базується на державному завданні і державних контрактах;

- вдосконалення системи оцінки якості діяльності вищих навчальних закладів за допомогою введення премій за якість, оскільки серед головних проблем, характерних для впровадження механізму фінансування на основі державних контрактів, слід виділити нерозробленість систем оцінки якості діяльності вищих навчальних закладів;

- обсяг фінансування повинен визначатися такими показниками діяльності вузу, як чисельність випускників, чисельність студентів, прийнятих на перший курс, результати контролю знань студентів, кількість захищених дисертацій.

Недоліки діючого механізму фінансування ВО та використання ними бюджетних коштів негативно відбиваються й на конкурентоспроможності українських ВНЗ, які значно поступаються за якістю освітніх послуг ВНЗ розвинених країн.

Порівняльний аналіз систем бюджетного фінансування, що застосовуються в різних країнах Європи, дозволяє виявити цікаві в плані практичного застосування особливості окремих моделей, орієнтованих на економічне стимулювання підготовки студентів за певними спеціальностями, а також різних напрямків діяльності вузів:

- моделі Великобританії, Італії, частина Німеччини, в яких як вартість підготовки студента, так і обсяг фінансування наукової діяльності диференційовані в залежності від освітньої спеціальності або галузі досліджень;

- моделі Північний Рейн-Вестфалія та Рейнланд-Пфальц (Німеччина), в яких бюджетне фінансування дослідницької діяльності залежить від доходів від наукової діяльності, отриманих на основі контрактів з підприємствами бізнесу;

- модель Рейнланд-Пфальц (Німеччина), орієнтована на стимулювання експорту освітніх послуг;

- модель Швеції, в якій значна увага приділяється фінансуванню спеціальних завдань, таких як стимулювання освітньої діяльності по

малозатребуваними спеціальностями або розробка нових програм;

- модель Фінляндії, в якій існують цільові асигнування на видатні дослідні роботи.

В цілому, відбувається в розвинених країнах реформа бюджетного фінансування вищих навчальних закладів націлена на розширення автономії, а отже, і відповідальності університетів у вирішенні питань бюджету, організаційної структури та кадрової політики. Це повинно привести до зростання конкурентоспроможності ВНЗ в дослідженнях та освіті, впровадження передової системи фінансової звітності, застосування в сфері вищої освіти сучасних методик стратегічного і функціонального менеджменту [1].

Проведений аналіз доводить, що найбільш перспективними напрямками в розвитку фінансового управління в українських вузах є:

- зміна ролі і функцій вищої університетської менеджменту, пов'язане з розвитком самостійної економічної діяльності та підвищенням відповідальності за господарські результати;

- розширення функцій фінансово-економічних служб вузу, відповідальних за стратегічне та фінансове планування, складання бюджету вищого навчального закладу і контроль за його виконанням;

- розширення прав і відповідальності керівників факультетів та шкіл університету, а потім і кафедр, в рамках децентралізації та демократизації фінансового планування, перехід до бюджетування діяльності факультетів та інших традиційних університетських підрозділів;

- розвиток так званої «університетської периферії», тобто структурних підрозділів вищого навчального закладу, орієнтованих на підприємницьку діяльність в різних сферах, що функціонують на основі господарського розрахунку, маркетингу та бюджетування.

Висновки. Сучасна система вищої освіти в Україні наразі не має досконалого механізму формування та використання бюджетних ресурсів державними ВНЗ. Коштів, що виділяються з Державного та місцевих бюджетів, хронічно не вистачає. При цьому частка бюджетних коштів на вищу освіту досі не досягає встановленої чинним законодавством позначки у 10% ВВП. Але навіть ті бюджетні кошти, що виділяються ВО, не використовуються ефективно, чому в значній мірі сприяють недоліки діючого методу кошторисного фінансування. Відтак, необхідною стає диверсифікація джерел фінансування, зростає роль коштів спеціального фонду, що стають наразі основним джерелом фінансування багатьох ВНЗ. Проте діюча система управління вищою освітою не дає можливості керівництву ВНЗ організувати ефективний фінансовий менеджмент. ВНЗ потребують збільшення самостійності, удосконалення нормативно-методичного забезпечення бюджетування, розвитку системи багатоканального фінансування, створення принципово нової ефективної моделі економічної діяльності ВО.

Список літератури:

1. Абраамян Н.А. Теоретические аспекты доходов бюджета // Молодежь и наука: актуальные вопросы социально-экономического развития регионов России. – 2014. – С. 12–18.
2. Труфіна Ж.С. Фінансове забезпечення вищої освіти в Україні, стан та шляхи удосконалення [Електронний

- ресурс] // Ж.С. Труфіна, А.О. Труфен // Економіка. Управління. Інновації. – 2012. – № 1. – Режим доступу : http://nbuv.gov.ua/j-pdf/eui_2012_1_59.pdf
3. Тускаева М.Р., Пухаева А.А. Модернизация России в новом времени: анализ ситуации и ключевые проблемы // Экономика и современный менеджмент: теория и практика. – 2014. – № 39. – С. 68–77.
  4. Харчук Ю.Ю. Організаційно-економічні аспекти забезпечення фінансової стійкості державних вищих навчальних закладів в Україні в контексті сталого розвитку [Текст] / Ю.Ю. Харчук // Фінансова система України. Зб. наук. праць. – 2011. – Вип. 16. – С. 304-316.
  5. Шевченко Л.С. Фінансова безпека вищої освіти: виклики для України [Текст] / Л.С. Шевченко // Актуальні питання фінансової безпеки держави : зб. наук. праць Міжнародної наук.- практ. інтернет-конф. (м. Харків, 21 лют. 2014 р.). – Х., 2014. – С. 301-304.

Бошота Н.В., Величко М.Н.

Мукачевский государственный университет

ПУТИ РАЗВИТИЯ ФИНАНСОВОГО МЕХАНИЗМА СИСТЕМЫ ВЫСШЕГО ОБРАЗОВАНИЯ УКРАИНЫ

Аннотация

В статье рассмотрены основные аспекты финансово-экономического механизма функционирования высших учебных заведений и предложено внедрение действенных мер по его совершенствованию.

Ключевые слова: механизм, финансовые ресурсы, высшие учебные заведения, Государственный бюджет, местные бюджеты, внебюджетные ресурсы, сметное финансирование, целевое финансирование, финансовая автономия, диверсификация источников финансирования, конкурентоспособность.

Boshota N.V., Velichko M.N.

Mukachevo State University

WAYS TO IMPROVE THE FINANCIAL MECHANISM OF HIGHER EDUCATION UKRAINE

Summary

The article discusses the main aspects of the financial and economic mechanism of functioning institutions of higher education and suggests introducing effective measures for its improvement.

Keywords: mechanism, financial resources, higher education, state budget, local budgets, extra-budgetary resources, funding estimates, targeted funding, financial autonomy, diversification of funding sources, competitiveness.